

Предговор

Георги Ангелов

Благодарност

Идеята и вдъхновението за издаването на настоящата книга дойдоха от професор Валери Димитров. Заедно с него също така извършихме подбора на авторите и текстовете. Благодаря на Валери Димитров, както и на неуморния и търпелив екип на Сиела, без които настоящото издание нямаше да бъде възможно.

Защо тази книга е важна?

Веднага след началото на финансовата криза някои побързаха да обявят, че тя показва дефектите на капитализма и свободния пазар. Други дори заключиха, че това е краят на капитализма – в крайна сметка защо ни е такава икономическа система след като тя поражда толкова тежки кризи? Стигна се дотам да се разпространяват фалшиви цитати от идеолога на комунизма Карл Маркс, които да покажат, че той е предсказал кризата и спасяването на банките още преди век и половина.

Това, разбира се, не е учудващо. В крайна сметка, борбата за идеите продължава постоянно. Кризите разместват пластове и винаги са били използвани за прокарване на определени политики. Например, колкото по-упорито се твърди, че пазарът е виновен за кризата, толкова по-лесно ще е да се прилагат антипазарни мерки, които да увеличат властта на държавата и бюрокрацията. Затова кейнсианците и регулативистите се радват на тази криза – защото ако я използват добре, тя ще им даде възможност да прокарат повече от своите предложения и да повзвърнат част от отдавна загубения блясък на техните теории.

Непредубеденият читател, обаче, има нужда от нещо различно. Има нужда не просто от реторика, която да подпомогне едни или други конюнктурни политически идеи – има нужда от по-дълбок анализ, който да изясни защо в крайна сметка започна тази криза, кой я причини, как тя може да се преодолее, кой и как успя да я предвиди и да предупреждава за нея, какви политики да се следват в бъдеще. Въпросът за финансовата криза е твърде важен, за да бъде оставен на политическата реторика.

Именно поради тази причина, настоящата книга е с толкова висока полезност. Тя е текст, който трябва да прочете всеки, който иска да разбере защо и откъде дойде финансовата криза.

Австрийската икономическа школа

В настоящото издание са подбрани текстове от автори на института „Лудвиг фон Мизес“ в САЩ (www.mises.org) – институт следващ традициите на австрийската икономическа школа. Именно австрийската икономическа школа започва да изследва и обяснява икономическия цикъл още в началото на XX век. Защо и как възникват икономическите кризи е въпрос, който австрийската школа си задава от преди век и – което е дори по-важно – успешно отговаря на този въпрос.

Неслучайно един от водещите представители на австрийската икономическа школа – проф.

Фридрих Август фон Хайек – получи Нобелова награда по икономика през 1974 година. В съобщението на Нобеловия комитет пише:

„Той се опита да навлезе по-дълбоко в механизма на бизнес цикъла, отколкото беше обичайно по това време. Вероятно, до известна степен заради този по-проницателен анализ, той беше един от малкото икономисти, които предупредиха за възможността от голяма икономическа криза преди големия крах да се случи през есента на 1929 година“

Както виждаме, оценката за дълбочината на австрийската школа и нейната теория за икономическия цикъл и икономическите кризи е дадена не само от Нобеловия комитет, но и от правилното предвиждане на най-голямата криза – Великата депресия, започнала в края на 20-те години. Както ще се убедите от настоящата книга, австрийската школа дава множество предупреждения и за финансовата криза, започнала през 2007-2008 година.

Австрийската икономическа школа има своите корени от 15-ти век когато последователите на Тома Аквински в университета на Саламанка, Испания, се опитват да обяснят човешкото действие и социалната организация. Първият трактат по икономика, написан от Ричард Кантийон през 1730 година разглежда пазара като предприемачески процес. Други французи – Тюрго, Жан Батист Сей и Фредерик Бастиа продължават интелектуалната традиция на класическата либерална икономическа политика.

Именно тази интелектуална традиция е продължена от Австрийската школа – която е наречена така, тъй като основателите и първите ѝ привърженици са основно икономисти от столицата на Австрия, Виена. Австрийската школа дължи името си на доминиращата през 19-ти век немска историческа школа. Немските икономисти наричали опонентите си „австрийска школа“, за да се подчертае отклонението от доминиращата немска мисъл и да се намекне, че австрийската школа има провинциален и аристотелиански подход.

Карл Менгер се счита за основател на Австрийската школа. През 1871 година Менгер издава книгата „Принципи на икономиката“, с която катализира т.нар. Маржинална революция в икономиката (другите двама двигатели на революцията са Джевънс в Англия и Валрас в Швейцария). Маржиналната революция допълва един голям пропуск на класическата икономическа школа, свързан с определянето на цените на стоките. Карл Менгер успява да свърже субективната полезност, определяща избора на потребителите, с обективните пазарни цени. Поради това, Австрийската икономическа школа понякога е наричана и „Психологическа школа“.

Карл Менгер е професор по икономика във Виенския университет и като класически либерал вижда икономиката като наука за индивидуалния избор. Това го сблъсква с немската историческа школа, която отрича теорията и вижда икономиката като събиране на данни в полза на правителството.

Ойген фон Бьом-Баверк, професор в Инсбрук, прилага идеите на Менгер към други проблеми, включително капитала и лихвените проценти – за него лихвите отразяват времевите предпочитанията на хората (т.е. предпочитанието на настоящето пред бъдещето). Бьом-Баверк се сблъсква с марксистката теория и отхвърля социалистическата доктрина дълго преди комунизмът да дойде на власт и да се приложи на практика. Бьом-Баверк е два пъти финансов министър и се бори за балансиран бюджет, стабилни пари и златен стандарт, свободна търговия, отмяна на експортни субсидии и други монополни привилегии.

Лудвиг фон Мизес, икономически съветник на Австрийската търговска камара, развива

австрийската теория по отношение на парите и кредита, показвайки, че парите са пазарен феномен и излагайки теорията за бизнес цикъла. Мизес убеждава правителството на Австрия да се откаже от идеите за болшевишки тип политика и издава книгата „Социализмът“, в която показва, че заради липсата на частна собственост социализмът не може да произведе обещаното охолство – а точно обратното, той обрича икономиката на хаос. Трябваше да минат десетилетия, но в крайна сметка всички се убедиха в това.

В същото време, Мизес продължава и борбата с немската историческа школа. Основава и Института за изследване на бизнес цикъла, който се оглавява от младия Хайек. Мизес става известен и с частния си семинар, който привлича участници от не само от Виена, но и от Лондон и САЩ.

През 30-те години заплахата от нацистка Германия изпраща Хайек в Лондон, а Мизес в Швейцария (нацистите конфискуват всички книги и документи на Мизес във Виена, тъй като го познават като върл противник на националсоциализма). В Женева Мизес написва своя най-известен труд, който след това е допълнен и разширен и излиза в САЩ под името „Човешкото действие. Трактат по икономика“.

В Лондон Хайек е професор в Лондонското училище по икономика и основен интелектуален противник на Джон Мейнард Кейнс. Хайек отделя цяла година, за да анализира книгата на Кейнс „Трактат за парите“, 1930, и написва унищожителна рецензия. Кейнс, обаче, заявява, че е съгласен с критиката, но това няма значение, защото вече си е променил мнението по въпроса. Тази интелектуална дилетанщина на Кейнс кара Хайек да не отговаря на следващата му книга „Обща теория на заетостта, лихвите и парите“. Това вероятно е най-голямата грешка на Хайек, тъй като точно тази книга на Кейнс налага кейнсианската икономика за десетилетия напред.

След Втората световна война Мизес, Хайек и други последователи на австрийската икономическа школа са вече в САЩ. Там школата продължава да се развива като към нейните последователи се включват Хенри Хазлит, Мъри Ротбард и други. Интересът към школата се увеличава след Нобеловата награда на Хайек, а по-късно и след основаването на института Мизес и института Cato (www.cato.org). Още няколко последователи на австрийската школа получават Нобелови награди по икономика, включително Джеймс Бюканън през 1986 година.

Теорията за бизнес цикъла

Теорията на Мизес и Хайек обяснява "натрупването на грешки", което характеризира цикъла. Кредитната експанзия, причинена от изкуственото намаляване на лихвените проценти, заблуждава бизнесмените. Те започват начинания, които в противен случай не биха били печеливши. Фалшивият сигнал, генериран от кредитната експанзия, води до лоша координация на производствените и потребителски планове на икономическите играчи. Тази лоша координация се изразява първоначално във временен икономически бум, а след това в икономически спад когато времевата структура на производството се приспособяват към реалната структура на спестявания и потребление в обществото.

Кой предизвика кризата?

Настоящата криза не се различава много от обяснението на цикъла на Мизес и Хайек. Изкуствено ниските лихвени проценти, поддържани от Федералния резерв години наред, водят до илюзията, че в икономиката има повече капитал, отколкото наистина съществува. Ниските

лихви водят до свръхинвестиране и свръхзадлъжняване.

Много хора си купуват жилища, тъй като при тези ниски лихви това изглежда като добра инвестиция. Това води до раздуване на строителството и голямо увеличение на цените на недвижимите имоти. От своя страна, това покачване на цените на имотите води до още повече задлъжняване и купуване на имоти, тъй като инвестициите в имоти се разглеждат като сигурна и много печеливша инвестиция.

В допълнение, държавата активно насърчава този процес – чрез данъчни облекчения за ипотечни кредити, чрез насърчаване на квазидържавните ипотечни мастодонти „Фани Мей“ и „Фреди Мак“ да отпускат ипотечни кредити на все повече хора, дори такива, които нямат стабилни доходи и работа и са рисковани кредитополучатели. Държавата задължава и частните банки да участват в подобни инициативи чрез специални закони и надзорни органи.

Огромният размер на ипотечните мастодонти Фани и Фреди им дава и силна позиция в политическия процес – чрез политически дарения и масирано отпускане на кредити в един или друг избирателен район двете компании си осигуряват мощна политическа подкрепа. Тази политическа подкрепа се осъзнава от всички, защото всички вярват, че ако нещо стане с двата ипотечни гиганта, държавата ще ги спаси. Това на практика е имплицитна държавна гаранция, която позволява на Фани и Фреди да получават много евтино финансиране и пречи на пазара на оценки на рисковете им. По този начин още повече се засилва тяхната позиция на пазара на ипотеки.

Не на последно място, нещо подобно се случва и с големите частни банки, включително инвестиционните банки и други финансови компании. От дълго време в САЩ се следва политика на „твърде голям, за да фалира“ - т.е. правителството дава сигнали, че при нужда ще спаси големите банки (и не само дава сигнали, но и го е правило няколко пъти през последните десетилетия). С други думи, големите банки също се ползват от един вид държавна гаранция – и тази държавна гаранция осигурява по-евтино финансиране на тези банки, тъй като рискът е по-малък. Подобен ефект има и гарантирането на влоговете. Тази политика, обаче, създава проблем, тъй като осигурява евтино финансиране, но премахва пазарния натиск за водене на благоразумна политика и премахва заплахата от фалит и загуби. Изцяло погрешни стимули.

Както казва един от авторите на настоящата книга, Питър Шиф:

„Хората правят сериозни проучвания преди да си купят плазмен телевизор, но никой не прави проучване преди да си внесе парите в банка. Никой не се интересува.“

И защо да се интересува, след като парите му са защитени от държавата? Ето как изчезва пазарният натиск върху системата.

Да не пропуснем и „антикризисната“ политика на Федералния резерв. Всеки път когато има някакъв проблем – било то „проблем 2000“, „11 септември“, „краят на интернет бума“, руската криза и проблемите на фонда LTCM и пр. - Федералният резерв неизбежно намалява лихвите, за да подпомогне пазара. Тези действия, обаче, създават усещането в пазарните играчи, че каквото и лошо нещо да се случи Федералният резерв ще се притече на помощ и ще ги спаси. С други думи, всички вярват, че Фед намалява риска – съответно всички са склонни да поемат повече риск. Това изцяло изкривява пазарните стимули – защото при капитализма трябва да има не само печалби, но и загуби и който допусне грешка трябва да понесе загуби или дори да фалира; именно това е стимулът за благоразумие, налаган пазара.

Ето как, с поредица от неправилни държавни политики постепенно се надуват цените на недвижимите имоти, увеличава се задлъжнялостта на домакинства, фирми и банки, и се

увеличават рисковете при обръщане на тенденцията. Което рано или късно неизбежно се случва. Колкото по-късно, толкова повече изкривявания са се натрупали в системата и толкова по-тежка е кризата, която коригира натрупаните грешки.

Виждаме, че не свободният пазар, а поредица от държавни политика са в основата на кризата. И още един ироничен факт. Федералният резерв (централната банка) в САЩ е създаден в началото на 20-ти век, за да може държавата да управлява парите и лихвите и по този начин да премахне всякакви кризи за в бъдеще. Точно обратното се случва, обаче, след създаването на Федералния резерв кризите не само не изчезват, но и стават по-дълги и по-тежки – Великата депресия, а и сегашната криза са илюстрация на това. Всъщност, това не е учудващо за Австрийската икономическа школа – защото тя точно това твърди; че манипулирането на лихвите и парите от страна на централните банки и правителствата водят до големи изкривявания, до натрупване на грешки и в крайна сметка до икономически кризи, а в много случаи и до висока инфлация. Кризата е провал на държавата.

На какво се дължат подобни грешки на държавната политика? В голяма степен на непознаване на австрийската теория и на предоверяване на кейнсианските „рецепти“ за икономиката. В настоящата книга ще намерите текст от Лудвиг фон Мизес, който още преди десетилетия оборва недоразуменията на кейнсианците и вярванията им, че кредитната експанзия е някакво чудо, което може да превърне камъка в хляб.

Но не е само това. Кризите неизбежно се използват от бюрокрацията и политиките за засилване на тяхната власт. Именно поради тази причина и обясненията, че кризата е породена от свободния пазар получава толкова широка подкрепа. Митът, че някой ще ни „спаси“ от кризата също обслужва конюнктурни политически интереси на един или друг държавен лидер, но дългосрочно подкопава устоите на свободното общество и свободната икономика. Защото, както Мизес и Хайек показват убедително, държавната намеса не води до по-добри резултати, а точно обратното до по-лоши резултати в икономиката.

От тази гледна точка, антикризисната политика не бива да се свързва с повече държавна намеса, а точно обратното – с намаляване ролята на държавата. Евтините пари и лесното кредитиране, които са създали проблема, няма да го решат. Намесата на правителството, която е в основата на кризата, няма да я спре. Непазарните политики, които задълбочават кризата, няма как да помогнат за нейното преодоляване. Още по-бруталното манипулиране на парите и лихвите, които в крайна сметка стоят в основата на бизнес цикъла, няма да ни извадят от водата.

Трябва да се мисли в другата посока – към повече свобода, повече конкуренция, повече пазар, премахване на изкривяванията от държавната намеса, премахване на политиката на имплицитни държавни гаранции, премахване на фалшивата сигурност, обещавана от държавата и федералния резерв, повече спестяване, с което да се финансира икономиката. По отношение на парите – премахване на централната банка и въвеждане на златен стандарт, който не позволява на държавата да манипулира парите и да създава кризи.

Поуките за България

България е живяла социализма и неговите провали, живяла е и провалите на държавно доминираната икономика от 90-те години на XX век. Ясно си спомняме как тоталната държавна намеса в икономиката доведе до хиперинфлация, икономически колапс, банкова криза, обезценяване на парите, липса на стоки в магазините, масови загуби в държавните предприятия и т.н. Именно след този период България въведе валутен борд, с който на практика премахна

централната банка и манипулирането на парите от страна на правителството. След кризата започна и процес на отваряне и освобождаване на икономиката, който спря тенденцията на икономически разпад от 90-те години.

Но България е още далеч от достигане на свободна икономика, която да осигури просперитет. Държавната намеса в икономиката е голяма – не само чрез преразпределение през бюджета и високо данъчно-осигурително бреме, но и чрез пряко управление под формата на регулиране или собственост върху държавни компании. Въпреки постепенното подобрене, българската икономика остава все още репресирана от държавна намеса и тук има много какво да се направи.

Ние си имаме и компании, спасени от държавата. Държавните железници получават ежегодно стотици милиони левове субсидии от бюджета, а Кремиковци получаваше подобни по обем средства под различни форми (неплащане на данъци, газ, ток, транспорт и пр.). Дългата история на тези две „спасявания“ е показателна за това как подобна политика просто не работи, но струва много скъпо на данъкоплатците. Имаме и опит с големи бюджетни дефицити – любимото кейнсианско средство за борба с кризите – и помним, че тези бюджетни дефицити не ни спасиха от кризи, но ни оставиха в наследство дългове и нестабилна валута и икономика.

Въпреки че много сме преживели и препатили, все пак има много какво да научим и от сегашната финансова криза. Вероятно най-важната поука за България от сегашната криза е интелектуална. Ние не трябва да следваме сляпо политики, които са модни в един или друг момент или които политиците в други държави (дори западни) подкрепят по някакви конюнктурни причини. Ако трябва да се палим по нещо, то е по икономическата теория - и то Австрийската икономическа теория, с нейния акцент върху класическия либерализъм, свободната икономика, предприемачеството, и задълбоченото познание на икономическия цикъл.

Неизбежно ще се случи някой политик да обещае ниски лихви или печатане на пари, големи държавни разходи и бюджетни дефицити, преференции за семействата получили ипотечни кредити, насърчаване на покупката на домове, повече регулиране, пари за спасяване на „важни“ предприятия, данъчни преференции, или нещо подобно. Дано в този момент повече хора са прочели настоящата книга, за да могат да му отговорят подобаващо – не благодаря, нямаме нужда от поредна криза, създадена от държавата! Имаме нужда от повече свобода, а не от повече държавна намеса!

Георги Ангелов

декември 2009